

DEMOKRATINIAI PROVERŽIAI PAVELDOSAUGOJE

Jurgis Bučas

*Architektūros ir kraštotvarkos katedra, Kauno technologijos universitetas,
Studentų g. 48, LT-51367 Kaunas, Lietuva. El. paštas jurgis.bucas@ktu.lt;
KTU Architektūros ir statybos institutas, Tunelio g. 60, LT-44405 Kaunas, Lietuva.
El. paštas jurgis.bucas@ktu.lt*

Įteikta 2006-09-14

Santrauka. Atkūrus nepriklausomybę ne kartą buvo keičiama Lietuvos paveldosaugos teisinė bazė ir administravimo struktūros, tačiau paveldo priežiūra, panauda, būklė nepagerėjo, o netektys nesumažėjo. Teisinė paveldosaugos bazė ir vadyba, paremta apribojimais, draudimais ir baudomis be kompensacinių paskatų taikymo už patirtus suvaržymus bei ekonominius nuostolius, susilaukia vis didėjančio paveldo naudotojų bei savininkų nepasitenkinimo.

Žemių naudotojai ir savininkai, kurių valdose yra paveldo objektų, yra įsitikinę, kad žemės nuosavybę galima naudoti pelningiau ir kad socialiniai bei ekonominiai suvaržymai paveldosaugos reglamentais pažeidžia jų teises. Užtuot dėję pastangas ir skyrę lėšų paveldo vertybėms išsaugoti, jie įvairiais būdais stengiasi jų atsikratyti.

Konfliktai tarp paveldosaugos institucijų, paveldo savininkų bei visuomenės ypač dideli miestų istoriniuose centruose, kuriuose vis daugiau atsiranda komercinių interesų, o plėtros planais yra numatyta intensyvi modernizacija bei daugiaaukštė statyba.

Senos demokratijos šalyse ieškoma būdų, kaip, nepažeidžiant paveldosaugos etikos ir socialinio teisingumo normų, paskatinti pačius paveldo savininkus ir naudotojus saugoti bei racionaliai naudoti praeities turtą, plečiant miestų istorinių centrų gyvybines funkcijas ir rūpinantis gyventojų gerove. Tačiau mūsų šalyje teisinio mechanizmo, padedančio vietos gyventojams saugoti kultūros paveldo vertybes, racionaliai naudojant jas kaip socialinės ir ekonominės gerovės išteklius, dar nėra, nors 2005 m. Europos Tarybos paskelbtoje „Bendrojoje konvencijoje dėl kultūros paveldo vertės visuomenei“ (*Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*) nurodoma, kad kultūros paveldo apsauga organizuojama ne tik siekiant išsaugoti paveldą kaip istorijos produktą, bet ir panaudoti jį kaip vizualinę prekę vietos gyventojų socialinės gerovės labui ir siekiant ekonominės naudos.

Problema daugiabriaunė ir ambivalentiška. Straipsnyje aptariami tik kai kurie pastarojo meto nauji paveldosaugos poslinkiai stabilios demokratijos šalyse. Jame daugiau dėmesio skiriama apsaugos ir plėtros etikos problemai, paveldo vertybių respektavimo klausimams bei socialinio teisingumo užtikrinimui paveldosaugos teisėje ir praktinėje paveldotvarkos veikloje.

Prasminiai žodžiai: miestų istoriniai centrai, apsauga ir plėtra, atgaivinimas ir modernizacija, aukštybinė statyba, paveldosaugos etika, vertybių respektavimas, socialinis teisingumas, demokratija, lengvatos, kompensavimo programos.

1. Įvadas

Industrijos bumas pasaulį privertė suvokti vis didėjančią antropogeninę grėsmę aplinkai, todėl teisinėmis normomis pradėta reguliuoti žmogaus veikla joje. XX a. antrojoje pusėje aplinkos permainingas vyko taip sparčiai, kad iš esmės pakeitė istorinių miestų parametrus ir miestovaizdžius. Anot pasaulio paveldosaugos analitiko Anthony M. Tungo, daugelis pasaulio miestų liko be praeities ar savos istorijos [1]. Iškilė dilema – kaip elgtis pačių žmonių sukurtoje aplinkoje, kurioje šimtmečiais nusėdusių kultūros klodų išsaugojimo galimybės tampa nebeaiškios? XX amžius paveldosaugos analitikų apibūdinamas ne tik kaip dramatiškos miestų

plėtros, tobulinimo ir pertvarkymo, bet ir kaip žmonių istorijoje precedento neturintis naikinimo amžius. „XX amžiaus civilizacijos laimėjimai ne tik sunaikino apie pusę paveldėto iš praeities kultūros turto ir sukūrė prarają tarp mūsų ir mūsų praeities, bet ir visuose žemynuose įtvirtino griovimo kultūrą, pranašaujančią tolesnius paradimus“, – rašo A. M. Tungo. Taigi ko reikėtų laukti XXI amžiuje? Ar, pasitelkus žinių ir informacinės visuomenės technologines galimybes, paveldosaugos etikos ir demokratijos principus, pavyks išsaugoti istorinių miestų senovinį grožį, pagerinti jų funkcionavimą, pasirūpinti gyventojų gerove juose?

Pasitikus XXI amžių, iškilo istorinių miestų centrų apstatymo sutankinimo, o kartu ir jų vertybių apsaugos naujais būdais problema. Ar įmanoma išspręsti praeities vertybių išsaugojimo ir miestų istorinių centrų atgaivinimo, renovacijos ir modernizacijos problemą dabartinėje visuomenėje, kurioje akivaizdžiai pastebima, kaip politika, pinigai, korupcija, ekonomikos ir komercijos interesai sena beatodairiškai keičia nauju, kol kas atnešančiu didesnę pelno prieaugį, o valdžios struktūros paveldą vis dar supranta kaip barjerą plėtrai [1, 2]. Kaip spręsti naujo ir seno suderinimo ir gyventojų gerovės problemą – „statyti miestą ant miesto“ ir tenkinti privileijuotojo visuomenės sluoksnio užgaidas keliant aukštus ar paaukštinant pastoges, kas šokiruoja Vienos intelektualiąją visuomenę ir kas jau ryškėja Vilniaus bei Kauno centruose? O gal surasti ir senam, ir naujam savo vietą, kaip pasielgė Amsterdamas, Čarlstonas, Jeruzalė, iš dalies Paryžius, Singapūras, Sidnėjus ir kai kurie kiti Europos, Šiaurės Amerikos, Australijos bei Azijos miestai?

Idėja, kad miesto praeitis turėtų būti išsaugota kaip miesto ateities dalis, nėra nauja. Paveldosaugos požiūriu miestų augimui būdingi du etapai: pirmiausia buvo sukurti nuostabūs senoviniai miestovaizdžiai, o tik vėliau nuspręsta juos išsaugoti kaip šiuolaikinio augančio miesto dalį. Tačiau, kokio dydžio senojo miesto dalis turėtų būti išsaugota miestui plečiantis ir tapti jo plėtros dalimi ir kokio masto bei pobūdžio inovacijos galimos istorinėse zonose – dar tebėra galvosūkis paveldosaugai ir urbanistikai. Požiūris į inovacijas istorinėje aplinkoje buvo išsakytas 1931 m. ir 1964 m. Atėnų ir Venecijos chartijose, o ministrų, atsakingų už Europos kultūros paveldą, konferencijose XX a. antrojoje pusėje buvo nustatyta, kad paveldo apsauga neturi būti kliūtis investicijoms, tačiau inovacijos negali būti perkeltos į miestų istorinius centrus jų vertybių sąskaita. Pasitikus XXI amžių, senos demokratijos šalyse nebekeliamas klausimas, ar atgaivinant istorinius miestų centrus galimos inovacijos ir modernizacija ir ar juose gali būti statomi aukštybiniai pastatai, tačiau ieškoma atsakymo į klausimą: kokiuose miestuose tai galima daryti, kur aukštybinių pastatų vieta istoriniuose centruose, kaip istorinių miestų praeitį paversti ateities miestų dalimi ir suderinti miestų centrų modernizaciją su šimtmečių senumo urbanistikos ir architektūros paveldu juose, kaip funkciškai bei vizualiai susieti nuolat kintančias senąsias ir sparčiai augančias naujasias miestų dalis. Pagaliau – kokias urbanistinės plėtros ir paveldosaugos iniciatyvas laikyti prioritetinėmis besikeičiančiuose miestovaizdžiuose, nes „kas vienoje vietoje gali atrodyti

kaip patobulinimas, kitoje yra tikras absurdas“, – rašo A. M. Tungo, lygindamas Londoną ir Veneciją. Šis paveldosaugos analitikas teigia, kad pasaulio didžiųjų miestų gyventojai, kurie yra pripratę prie staigių ir neįprasto mastelio šuolių (pvz., Manheteno), nebesitėbi keturių aukštų pastato ir dangoraižio kaimynystė. Jiems šiuolaikiniai dangoraižiai simbolizuoja jų miesto, tautos ir šalies pažangą, skurdo pabaigą bei visavertę narystę pasaulio ekonominėje erdvėje (pvz., Singapūre, Honkonge, Šanchajuje, Monake ir kt.). Tačiau Venecijos gyventojui, kurio gimtasis miestas yra išties užstatytas dviejų – šešių aukštų pastatais, dvylikaaukštis pastatas pasirodytų tikras monstras [1].

Pastaruosiu metu dėl postmodernistinių nuostatų miestų modernizacija vyko dviem kryptimis – kūrėsi aukštos ekologinės kokybės miestai (tą kryptį pasirinko Skandinavijos šalys, turinčios išskirtinius gamtos ir kultūros išteklius) ir buvo statomi visuotinės gerovės miestai (tą daryti suskato besivystančios Lotynų Amerikos, Azijos ir kai kurios Europos šalys).

Kaip žinia, Skandinavijos miestai, išsaugoję gryną orą, švarų vandenį ir žalią ramią aplinką, pateko į aukščiausiosios ekologinės kokybės miestų dešimtuką Europoje, o tokie miestai, kaip Singapūras, Čarlstonas, Meksikas, Jeruzalė, Monakas, Amsterdamas, suderinę modernizaciją su šimtmečių urbanistine aplinka ir išsprendę socialinę problemą, tapo aukščiausios gyvenimo gerovės miestais.

Tokie Europos miestai, kaip Amsterdamas, Jeruzalė ir pagaliau Londonas bei Paryžius, prieškarinio industrializacijos metais ir net pokariu, istorines zonas „prifarširavę“ daugiaaukščiais pastatais, suprato prarandantys turizmo pajamų šaltinį, kaip itin svarbų miesto ekonominės sėkmės išteklių, paskutiniame XX a. dešimtmetyje, kaip ir kiti didieji pasaulio istoriniai miestai, sukūrė naujas istorinių dalių renovacijos programas, pagal kurias socialinių, ekonominių, ekologinių ir kultūrinių problemų sprendimo bei istorinių miestų atgaivinimo pagrindu tapo senovinių ir modernių miestų dalių atskyrimas, padedantis išsaugoti sena ir nevengti naujo istoriniuose centruose. Tokia istorinių miestų modernizacija laikoma XXI a. besikeičiančių miestų atributu, leidžiančiu išspręsti konflikto tarp sena ir nauja, taip pat ir praeities vertybių respektavimo demokratiniiais pagrindais, vadovaujantis paveldosaugos etikos tarptautinėmis nuostatomis, klausimus.

Antrojo pasaulinio karo padaryta žala mūsų šalies miestams, prasta sovietmečio statybų kokybė, ekonominė krizė atkūrus nepriklausomybę ir lėšų paveldosaugai stygius nulėmė prastą fizinę ir moralinę istorinių

centrų būkle, kuri nebeatitinka naujų miesto funkcijų. Žvelgiant į ateitį, prastai po karo pastatytų daugiabučių konversija ar griovimas – taip pat artimiausios perspektyvos problema. Taigi Lietuvos miestų istorinių centrų atgaivinimo ir jų terpės bei apsupties modernizacija tampa neatidėliotina. Didėjant komerciniam ir socialiniam spaudimui kuo daugiau rekonstruoti ir pastatyti gyvenamojo ploto ir biurų patalpų, tarp istorinių zonų renovavimo problemų į pirmą vietą iškyla greičio ir ekonomiškumo kriterijai – ir pradeda kilti plieno, stiklo ir gelžbetonio daugiaaukščiai. Tenka spręsti klausimą, kaip suderinti miestų modernizaciją su saugomo ir saugotino architektūros ir urbanistikos paveldo teritorijomis, kaip tvarkyti nuolat kintančias senąsias ir naujasias miestų dalis, kokias urbanistinės plėtros ir paveldosaugos iniciatyvas laikyti prioritetinėmis sparčiai kintančiuose Lietuvos istoriniuose miestovaizdžiuose ir kokia pasaulio teorine bei praktine paveldosaugos patirtimi pravartu pasinaudoti?

Naujomis sociokultūrinėmis, socioekonominėmis ir eurointegracijos aplinkybėmis „serviruojant“ ne tik „savo stalui“, bet ir „bendram stalui“ paveldo ir naujos kūrybos vertybes, vargu ar reikėtų planuojant miestus vaikytis ašiu ir ansamblių idėjų, kurias įgyvendindami miestų planuotojai sudarkė ne tik Maskvos ir Pekino, bet ir daugelio Europos šalių senamiesčius ir, paklusdami ideologinės kovos su praeitimi principams, senąsias vertybes pakeitė naujomis abejotinos kokybės inovacijomis. Gal pravartu žvilgtelėti į tų Europos, Amerikos ir kitų žemynų miestų patirtį – miestų, kurie laikydami demokratinę ir etikos principų, derino modernizacijos interesus su šimtmečių senumo urbanistikos bei architektūros paveldu ir sukūrė ekonominę ir socialinę gerovės miestus, palikdami galimybę suvokti miestų kaitos retrospektyvą ir perspektyvą.

Straipsnio autorius, geriau susipažinęs su Vakarų pasaulio, taip pat ir JAV paveldosaugos istorija, ne kartą disputuose girdėjęs kategorišką Lietuvoje kolegų išsakytą nuostata, kad „Amerika neturi nei paveldo, nei paveldosaugos ir mums yra ne pavyzdys“, atsisako nuostatos „ko nežinau ir nemačiau, to nėra“ ir siūlo žurnalo *Urbanistika ir architektūra* skaitytojams pasvarstyti kai kuriuos šios šalies šiandieninės paveldosaugos iššūkius. Kad ir kokie būtų šios šalies kontrastai, ji pirmoji pasaulio paveldosaugos istorijoje legitimiskai peržengė elementinės apsaugos slenkstį ir, genama didžiulio teritorijų pertvarkymo bumo, atnešė pasauliui teritorinės apsaugos bei moderniosios paveldosaugos demokratines idėjas, padėdama pirmuosius nacionalinių parkų kūrimo,

miestovaizdžių apsaugos ir kraštovaizdžio architektūros pagrindus.

2. Apsaugos ir plėtros dilema

Problemos aspektai. Šiandien sprendžiant legitimiskai nesubrandintos apsaugos ir plėtros problemą ambivalentiškos paties paveldo, jo verčių ir paveldosaugos sampratos Lietuvos paveldosaugai ir urbanistikai kelia aibę klausimų: kas iš tiesų laikytina paveldu ir kaip vertinti paveldosaugą, kas sudaro paveldosaugos objektą, kokia yra paveldo verčių hierarchija ir ką joje reikia saugoti, kas laikytina saugotinomis kraštovaizdžio vertybėmis, kokia yra seno ir naujo dermės, apsaugos ir plėtros ateityje tikslai ir kaip planuosime miestus bei kaimo vietas – saugodami jų paveldą ir gamtinę aplinką ar ne. Pagaliau – kur turi būti skatinama plėtra – miesto centre ar pakraščiuose? Ar būtina juose išsaugoti ankstesnių civilizacijų kultūros atspindžius, kaip gyvą šiandieninio gyvenimo dalį? Ar tokie istoriniai kraštovaizdžiai, kurie tampa gyvenamaisiais muziejais, galės funkcionuoti rinkos ekonomikos ir konkurencijos sąlygomis?

Didinant istorinių miestų ekonominę potencialą, keliant gyvenimo lygį, gerinant ekologinę kokybę ir didinant turistinį patrauklumą bei konkurencingumą, daugelio pasaulio miestų renovacijos ir jų istorinių centrų atgaivinimo programų kūrėjai yra tos nuomonės, kad ekonominė sėkmė miestui taip pat būtina, kaip ir gamta ar kultūros paveldas, kad senovinių ir modernių aspektų atskyrimas padeda sukurti miestus, kuriuose gerbiama ir kas sena, ir kas nauja; kad paminklinės miestų dalys turėtų tapti atviromis istorinėmis vietomis – gyvenamaisiais muziejais ir turizmo objektais, kad moderniosios miestų dalys turėtų būti tokios vietos, kuriose matytųsi išlikę naujų technologijų, naujos architektūros ir urbanistikos ženklai, kad prioritetinis XXI amžiaus urbanistikos ir paveldosaugos uždavinys – neišstumiant verslo investicijų į miestų pakraščius, surasti tinkamą vietą naujai vertei senosios kaimynystėje ir padėti visuomenei vizualiai bei mentaliai suvokti, ką paliko praeitis ir kokios yra šiandienos ir ateities miesto plėtros galimybės.

„Miestų planuotojų ir paveldosaugos specialistų tikslai kartais nesutampa. Planuotojai ieško būdų, kaip paskatinti visuomenės vystymąsi, o paveldosaugos specialistai, kaip bent atrodo, stoja prieš buldozerius, bandydami sustabdyti plėtrą“, – rašo knygos *Historic preservation* autorius Norman Tyler [3]. Jei plėtros specialistai ir pripažįsta apsaugos svarbą, tai ji dažniausiai

laikoma ne tokia svarbia. Tačiau, stebint šiandienines istorinių miestų centrų permainas, kyla klausimų: ar istoriniai pastatai ir senosios miestų dalys, šimtmečiais kaupe istorinę atmintį, tačiau savo istorinėmis funkcijomis jau nebetinkantys naujomis sąlygomis, verti būti tik nugriauti? Norman Tyler klausia: gal senųjų miestų centrai „atgyveno“ ir daugiau jau nebereikalingi? Kam reikia prailginti šių „urbanistinių dinosaurų“ gyvenimą, o gal reikėtų sustabdyti atgaivinimo ir modernizavimo procesus ir istorines miestų dalis paversti draustiniais, rezervatais ar muziejais? Kita vertus, ar humaniška ir ar įmanoma sustabdyti gyvenamosios aplinkos kitimą, kol joje gyvena žmogus?

Daugelis viduramžių miestų, žavėjusių savo senove ir grožiu, vėlesniais amžiais buvo plečiami į išorę naujų teritorijų sąskaita. Didėjant gyventojų skaičiui ir daugėjant juos aptarnaujančių įstaigų miestų pakraščiuose, istorinių miestų centrai prarado traukos interesą, tapo apleisti, o kartais sąmoningai ideologiniais, politiniais ir ekonominiais sumetimais, prisidengiant sanacija, juose būdavo naikinamos istorinės atminties žymės. Pokario metais, saugant senamiesčius, istorinės miestų dalys paveldosaugininkų buvo „apgautos“ įvairios paskirties apsaugos zonomis. A. M. Tungo rašo, kad didžiuliai senamiesčių fizinės ir vizualinės apsaugos zonų parametrai ir nedemokratiški draudimai jose, perdėta modernizacijos baimė, neturint tinkamo teisinio plėtros reguliavimo mechanizmo, neprisidėjo prie miestų istorinių centrų fizinės ir socialinės būklės gerėjimo. Sovietmečiu Lietuvos miestai, miesteliai, bažnytkaimiai ir net didesnės išlikusių senųjų kaimų kompaktiškos gyvenvietės arba apaugo silikatinų plytų, blokiniai pastatais, paliekant jų istorines dalis be didesnio dėmesio, arba, išgriovus menkesnius statinius, istorinės jų dalys buvo „prifarširuotos“ sovietinio palikimo objektais, nuomonės dėl kurių išsaugojimo dabar skiriasi nuo atmetimo, kaip svetimybės, iki priėmimo, kaip savasties.

Ekonominė plėtra, be abejo, kelia grėsmę praeities vertybėms. „Tačiau tik ekonominė gerovė sudarė sąlygas pastatyti statinius, kuriuos šiandien laikome išskirtiniais istoriniais paminklais. Dar daugiau – nesant gerų ekonominių sąlygų mes negalėtume tinkamai prižiūrėti savo architektūros paveldo“, – rašo A. M. Tungo [1]. Kita vertus, ekonominės ir finansinės sąlygos valstybės institucijoms ir patiems kūrėjams sudaro galimybę kurti vertybes – palikimą ateinančioms kartoms. Ekonominė sėkmė yra pažangos pagrindas ir tik ji užtikrina socialinę ir ekonominę miesto ir jo gyventojų gerovę. Ji užtikrina didėjimą mokesčių fondo, kuris visuomet yra valstybės biudžeto prioritetas. E. F. Schumacher

teigia: „Tam tikra prasme visi tiki plėtra, ir pagrįstai, nes ji yra gyvenimo esmė“. Ji padeda siekti gyvenimo kokybės. Plėtra yra esmė, o paveldo apsauga turi būti suvokiama kaip jos dalis [4]. Tačiau, jei miestai plėtra laiko sveikumo matu, ji turi būti vertinama kaip gyvenimo kokybės gerėjimas, o ne tik kaip ekonominis ir fizinis vystymasis [3].

Po Antrojo pasaulinio karo didieji Europos miestai negalėjo nepastebėti ir ignoruoti klestinčios Niujorko ekonomikos ir žvilgančių jo dangoraižių – ekonominės galios simbolių. Londonas ir Paryžius istorinėse zonose karo paliktose dykvietėse puolė statyti daugiaaukščius. Aukštybiniai pastatai sudarkė tą aplinką, kurią pamatyti prieš karą žmonės atvykdavo iš viso pasaulio. Europos istoriniuose miestuose konfliktas tarp seno ir naujo tęsėsi keletą dešimtmečių. Tik paskutiniame XX a. dešimtmetyje, suvokus miestų centrų modernizacijos idėjų svarbą, buvo parengta nauja miestų istorinių dalių renovacijos strategija, susiejanti paveldo apsaugos interesus su fizine, ekonomine bei socialine jų plėtra.

Miestas, siekdamas gyventi aktyvų gyvenimą, plėtoti verslą ir prisiderinti prie naujų technologijų bei augančių gyventojų poreikių, yra priverstas atlikti didesnius ar mažesnius istoriškai susiklosčiusios urbanistinės struktūros pakeitimus ne tik nesaugomose, bet ir saugomose teritorijose. Miestų istorija rodo, kad po tokių pakeitimų miestas dažniausiai tampa patogesnis ir net gražesnis. Kuriant nauja neišvengiamai tenka prarasti kažką sena. Ar nebetinkamo pastato nugriovimą, užleidžiant jo vietą naujam, galima prilyginti vandalizmo aktui? – klausia A. M. Tungo [1]. Juk profesionaliai apgalvotos inovacijos visada daugiau duoda negu atima, o funkcionuojančios urbanistinės struktūros, nors ir paskelbtos saugomomis, kol netapo muziejais ar rezervatais, negali sustingti laike. Jos toliau funkcionuoja, prisitaikydamos prie išskylančių naujų visuomenės interesų. Kultūros paveldosaugos analitikai yra įsitikinę, kad nedelsiant būtina atsakyti įsivyravusios antidemokratiškos ir anti-humaniškos nuostatos, jog, vos paskelbtos saugomomis, šimtmečiais žmogaus naudojamos struktūros staiga turi sustingti laike.

Tarptautinėje paveldosaugos sampratoje, pasitikus XXI amžių, įsitvirtino naujos moderniosios paveldosaugos nuostatos, teigiančios:

- paveldosaugą būtina vertinti apsaugos ir plėtros sąsajų kontekste vienodai geriant tiek sena, tiek nauja;
- istorinių miestų paveldosaugos zonų išskyrimas ir saugojimas nėra statiškas ir izoliuotas procesas, tai yra miesto kokybinės (socialinės, ekonominės, kultūrinės) plėtros dalis;

- paveldas negali trukdyti inovacijoms, o inovacijos negali būti kuriamos praeities vertybių sąskaita;
- kiekvienas laikotarpis turi įprasminti vietovę, rasti savo vietą teritorijoje ir palikti savo ženklą istorijoje;
- senovinių ir modernių struktūrų teritorinis atskyrimas padeda sukurti miestus, kuriuose gerbiama ir kas sena, ir kas nauja;
- paveldosaugos ir urbanistikos uždavinys – surasti istorinių miestų centruose tinkamą vietą naujai vertei ir padėti visuomenei vizualiai ir mentaliai suvokti, ką praeitis paliko ir kokios yra miesto plėtros šandien ir ateityje perspektyvos;
- istorinių miestų senamiesčiai ir išskirtinės jų dalys bei pavieniai paminklai turi būti vertinami kaip istorijos produktas ir saugomi kaip vizualinė turizmo prekė, atnešanti miestui ir jo gyventojams ekonominės naudos.

Atgaivinimas ir modernizacija. Karai XX amžiuje ir miestų modernizavimas atnešė istorijoje precedento neturinčias architektūros ir urbanistikos paveldo netektis. Siekiant užkirsti tam kelią, Europos žemyno šalyse buvo stichiškai priimami griežti paveldosaugos įstatymai. Pasitinkant XXI amžių visos Europos valstybės turėjo paveldosaugos įstatymus. Kita vertus, miestų istorinių centrų atgaivinimas tapo visuotinai pripažinta būtinybe. Tačiau teisinio mechanizmo, kaip, atgaivinant miestų istorinius centrus, suvaldyti modernizacijos ir aukštybinės statybos siekius, dar nesurasta. Nors deklaruojama, kad Europos istoriniai miestai plėtojami stengiantis išlaikyti miestovaizdžių savastį ir stiprinant miesto kultūros identitetą, tačiau ekonominės, socialinės, kultūrinės globalizacijos ir urbanistinės plėtros aplinkybėmis istorinės terpės pokyčiai tampa vis sunkiau prognozuojami.

Daugelyje pasaulio vietų ilgainiui susiformavo skirtingi požiūriai į paveldosaugos sampratą ir modernizaciją. Sprendžiant istorinių miestų centrų atgaivinimo praktines problemas ir jų modernizacijos klausimus, tebevyksta diskusijos dėl to, kam reikėtų teikti prioritetą – miesto centrui ar pakraščiams? Kurias miestų centrų vietas stabilizuoti ir kurias modernizuoti? Kas turėtų būti miestų centrų atgaivinimo pagrindas – namai ar dideli nauji biurų pastatai? Koks verslas turėtų ateiti į miestų centrus – smulkusis ar stambusis? Pagaliau – ar reikia aukštybinių pastatų miestų istoriniuose centruose ir jei taip – kur jų vieta?

Vašingtono pavyzdžiu įrodyta, kad gyvenamieji pastatai miesto centre miestui gali duoti daugiau naudos nei nauji biurų pastatai, o vietos gyventojai per mažme-

ninę prekybą prisideda prie mokesčių bazės padidinimo dvigubai daugiau negu biuro darbuotojai. Be to, gyventojai padeda sukurti visą parą gyvybingą miesto centro zoną su daugiau parduotuvių, kultūros renginiais, geresne apsauga ir tuo sumažina net nusikalstamumą, – rašo A. Tersh Boasberg [5].

Masačusetso technologijos universiteto tyrimai parodė, kad istorinių miestų centrų modernizacija daugeliu atvejų naudingesnė nei priemiesčių plėtra ir pirmiausia jau egzistuojančios infrastruktūros požiūriu. Tyrimo autorai teigia, kad ignoruoti jau sukurtą inžinerinę infrastruktūrą ir mokėti dvigubai tiek kad būtų sukurta nauja infrastruktūra, būtų švaistymasis darbo jėga ir pinigais, o nepasinaudoti miestų centrais, užuot juos perstačius, ekonominiu ir aplinkosauginiu požiūriais būtų netinkamas sprendimas visuomenei [6]. Tokie miesto centro privalumai, kaip vietos visuomenė, be kurios sunku sukelti susidomėjimą vietiniais projektais, ir funkcinė centrų įvairovė, suteikianti jiems ilgalaikio stabilumo, teikia pranašumą prieš priemiesčius, kurių dauguma apstatyti pokariniiais statiniais. Be to, miestų centrai teikia daugumai gyventojų didesnę užimtumą – kasdieninį darbą ir yra naujo smulkiojo verslo inkubatoriai. Nors per pastaruosius dešimtmečius verslas išplito ir kitose miesto vietose, centrai išsaugojo istorines funkcijas, kurių didelę dalį sudaro vietinis verslas. Miesto centro atgaivinimas padeda išlaikyti vietinį verslą, kuriam vartotojas leidžia pinigus, taip augindamas vietos ekonomiką, – rašo David Burch [7]. Pagaliau, išsaugojus miestų centrų istorinį charakterį, jie tampa turistų traukos vietomis, padedančiomis kelti vietos ekonomiką, žadinančiomis bendruomenių pasididžiavimo jausmą. Taigi ir paveldo apsauga teigiamai veikia verslo plėtrą.

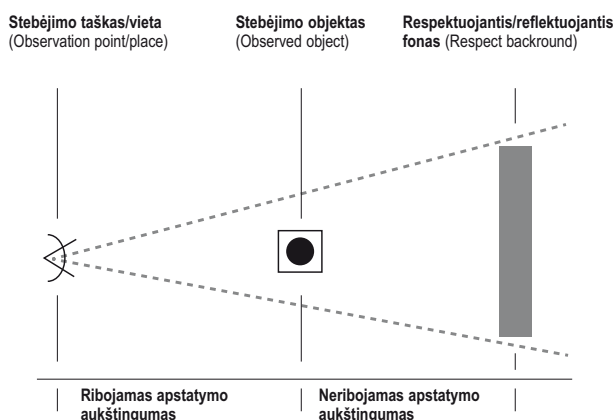
Atgaivinant miestų istorinius centrus svarbiausias uždavinys – rasti tinkamą vietą ir erdvę šiuolaikiniams pastatams ir suteikti jiems tokį foną, kokio reikia jų architektūrai. Tačiau tuščių erdvių užpildymas, nesuvokiant visumos, yra prasta politika, – teigia Austrijos ICOMOS prezidentas Wilfried Lipp. Naujos aplinkos kūrimas, laipsniškai naikinant sena, gali netikėtai baigtis sunaikintos aplinkos, kurios nebeįmanoma sugrąžinti, paieškomis. Šiandien neatidėliotina užduotis yra vystymąsi nukreipti tinkama linkme ir išsaugoti istorines vietas bei jų identitetą [8].

Dabar miestai išgyvena ekonominius ir socialinius pokyčius iš esmės dėl verslo ir prekybos koncentracijos, kas neabejotinai kelia daugybę konfliktų tarp sena ir nauja. Didžioji dalis medžiaginio ir nemedžiaginio (dvasinio) Europos kultūros paveldo, iki šiol garsinusio Europos kultūrą, dėl fizinės ir psichologinės aplinkos

pokyčių atsidūrė pavojuje. Daugelis istorinių miestų priversti tradicinius prekybos pastatus pakeisti daugiaaukščiais gelžbetonio ir stiklo statiniais. Ši problema gali tapti paskata apsaugos zonų ribų korektūrai – rašo ICOMOS viceprezidentas Yukio Neshimura [9].

Paveldo apsaugos specialistai tradiciškai siekia apsaugoti istorinius pastatus, tačiau istorinių miestų centrų atgaivinimo programų tikslas tik išsaugoti miesto centro pastatus nėra pakankamas, nes problema yra ne tik fizinės centro aplinkos nykimas, bet ir socialinis bei ekonominis aplinkos nuosmukis. Miestų istorinių centrų atgaivinimo teoriniai ir praktiniai darbai rodė, kad fizinį elementų, įskaitant senųjų pastatų ir tradicinio miestovaizdžio, apsauga yra svarbi, tačiau ji efektyvi tik tuomet, kai yra derinama su svarbiausių miesto centro funkcinių aspektų išsaugojimu ir palaikymu [1–3]. Panaudos funkcijos yra tai, kas apibrėžia senamiestį kaip visuomeninio gyvenimo židinį, skatina veiksmo, ne tik objekto išsaugojimą. Taigi miesto centro apsaugos tikslas yra daugiau negu fizinė pastatų apsauga. Istorinių miestų centrų apsauga, užtikrinant jų funkcionavimą, negali aplenkti jų modernizacijos. Komercijos ir ekonomikos veržimasi į mūsų šalies istorinių miestų centrinės dalis reikia vertinti kaip objektyvų rinkos ekonomikos sąlygomis verslo interesų reiškinį ir kaip palankią aplėstų teritorijų atgaivinimo ir miestų modernizavimo galimybę. Miesto ekonominei sėkmei ir gyvenimo gerovei užtikrinti miesto kultūrinę plėtrą reikia skatinti neišstumiant komercijos iš miesto centro.

Aukštybinė statyba. Vis daugiau atsirandant verslo ir komercijos interesų istorinių miestų centruose, išskirtine problema besivystančių šalių miestuose (taip pat ir Lietuvos) tapo aukštybinių pastatų lokalizacijos reglamentavimo klausimai. Pastaruoju metu Lietuvoje daugiausia diskusijų kelia aukštybinių pastatų atsiradimas istorinių miestų centruose. Kokia yra užsienio šalių patirtis šioje srityje ir kuo būtų galima pasiremti sprendžiant klausimą įsileisti ar neįsileisti aukštybinę statybą į mūsų miestų istorinius centrus. Pasaulio paveldosaugos analitikų manymu, pamatinis uždavinys ieškant aukštybinei statybai vietos istoriniuose miestų centruose – apsaugoti jų vertingąsias dalis, nukreipiant investicijų dėmesį į mažiau vertingas, tačiau potencialiai galinčias miestų įvaizdį pagerinti teritorijas, neišstumiant verslo iš miesto centro [1, 3]. Inovacijas būtina ne tik akumuliuoti, bet ir nukreipti į tas miesto centrinės dalies vietas, kurių modernizavimas ir konversija padėtų respektuoti ir paviešinti vertingiausias paveldo teritorijas ir objektus bei efektyviai pagerinti viso miesto įvaizdį. Taigi miestų atgaivinimo ir modernizavimo ap-

1 pav. Ekspozicinio (respekavimo) sektoriaus elementai
Fig 1. Elements of expositional (respect) sector

linkybėmis aukštybinę statybą reikėtų traktuoti ne tik kaip miesto ekonominės sėkmės veiksnį, bet ir kaip jo vertybių išsaugojimo bei įvaizdžio gerinimo priemonę. Aukštybiniams pastatams reikia parinkti vietas vizualinėje kaimynystėje (*visual neighbouring*), kas suteiktų vizualinę ir mentalinę galimybę bet kam suvokti praeities vertybes ir miesto plėtros perspektyvas miesto istorijos ir miestovaizdžio kontekste. Modernizuojamose ir konvertuojamose teritorijose būtina vengti praeities vertybių imitacijos (stilistinio ir medžiaginio pamėgdžiojimo) ir vadovautis senųjų vertybių respektavimu padedant naujai kontrastingai architektūrai principu (1 pav.) bei Venecijos chartijos įtvirtinta nuostata, kad kiekvienas laikotarpis privalo palikti savo žymę teritorijoje ir istorijoje vardan miesto įvairovės bei vertybių evoliucijos užtikrinimo. Didieji Lietuvos miestai, kurių centruose pradeda atsirasti aukštybinių pastatų, turi skirtingas modernizavimo ir aukštybinių pastatų santalkos bei pavienių pastatų lokalizavimo galimybes ir reikmę. Išskyrus Klaipėdą, Vilniui ir Kaunui pačios gamtinės sąlygos ir istoriškai susiklostęs apstatymas sudarė palankias sąlygas teritoriškai atskirti senąsias ir naujas miestų dalis, suteikiant galimybę jas lyginti ir vertinti. Europos architektūrinio lavinimo asociacijos aukštųjų mokyklų (*EAAE – European Association for Architectural Education*) forume Graikijoje, aptariant paveldosaugos studijų programas Europos universitetinėse architektūros mokyklose, straipsnio autoriaus pateikta Vilniaus miesto aukštybinės statybos lokalizacijos koncepcija, kaip paveldosaugos modulio vaizdinė medžiaga, sprendžiant senųjų ir naujųjų aspektų respektavimą istorinėje miesto terpėje, buvo įvertintas kaip puiki šiandieninių paveldosaugos konflikto tarp sena ir nauja

sprendimo iliustracija. Lietuvoje apsilankęs norvegų architektas iš Oslo Nilsas Torpas Vilniaus naujojo miesto plėtrą vertino kaip konceptualų sprendimą ir prasarė, kad panašus sprendimas tiktų ir Kaunui. Tačiau mažiau susipažinęs su naujomis paveldosaugos etikos nuostatomis bei seno respektavimo nauja architektūra idėjomis asmenis, vertinančius objektą šiandieniniame kontekste be tolesnės besikeičiančios aplinkos perspektyvos, nauji proveržiai vis dar šokiruoja ir piktina.

Užsienio patirtis rodo, kad aukštybinės statybos lokalizaciją ir jos pobūdį veikia daugelis socialinių, ekonominių veiksnių ir ne paskutinę vietą užima vertybių respektavimas, miestovaizdžio charakteris, urbanistinės struktūros pobūdis, turistinis miesto patrauklumas. Stoka kompetentingo planavimo, leidžiančio suderinti istorinę aplinką ir šiuolaikinius statinius, padarė daug žalos istoriniams miestų centrams. Klausimo esmė yra ne ta, ar turėtų būti statomi daugiaaukščiai pastatai, bet greičiau ta, kur yra jų vieta miestovaizdyje ir urbanistinės struktūros kontekste. Taigi pagrindinis iššūkis, kaip minėta, rasti tinkamą vietą ir erdvę šiuolaikiniams pastatams ir suteikti jiems tokį foną, kokio jiems reikia [1, 8].

Atsižvelgiant į tarptautinę patirtį, aukštybinių pastatų Lietuvos miestuose lokalizacijos planai turėtų remtis: 1) istorinių vertybių apsaugos, 2) miestovaizdžio identiteto stiprinimo, 3) miesto ekonominės sėkmės ir gyvenimo gerovės užtikrinimo, 4) viso miesto įvaizdžio ir aplinkos kokybės gerinimo kriterijais.

Istorinių miestų centrinių dalių kultūros ir gamtos vertybių apsaugos bei miestovaizdžio identiteto stiprinimas verčia nukreipti investicijų dėmesį nuo vertingiausių kultūros ir gamtos paveldo teritorijų į mažiau vertingas, tačiau turinčias potencialių galimybių pagerinti miesto įvaizdį, urbanistinės bei gamtinės morfos-truktūros zonas.

Gerinant miesto įvaizdį ir aplinkos kokybę inovacijas reikia nukreipti į apleistų bei aukšto amortizacijos lygio teritorijų (dykrų), esančių miesto centre, turinčių potencialių galimybių pagerinti miesto įvaizdį, konversiją, teikiant prioritetą jų modernizavimui ir aukštybinei statybai.

3. Etikos problema

Aplinkos pokyčių įvertinimas. Aplinka negali nesikeisti, kad ir kokia ji būtų: natūrali (gamtinė) ar dirbtinė (antropogenizuota ar antropogeninė). Jos pokyčius sustabdyti gali norėti tik neapdairūs žmogus, neįvertinantis kintančios aplinkos poveikio sau pačiam. Išskirtinių pavienių objektų, ansamblių, urbanizuotų

vietovių, kultūrinių kraštovaizdžių išsaugojimo bei jų ryšių su aplinka klausimai aptariamai tarptautiniuose dokumentuose, simpoziumuose, mokslinėse konferencijose neretai socialinių aplinkos pokyčių daromo poveikio kontekste. Tačiau pačių paveldo objektų ir vietovių apsaugai kol kas skiriama daugiau dėmesio negu jų aplinkai. Tokio nekilnojamojo paveldo, kaip urbanizuotos vietovės, kultūriniai kraštovaizdžiai, aplinka – tai dinamiškos įvairaus lygio socialinės bendruomenės, kurios yra kiekvienos paveldo vietos ar vietovės reikšmės ir vertės dalis, – rašo *ICOMOS* generalinis sekretorius Dinu Bumbaru [10]. Aplinkai būtina ne tik fizinė apsauga, ji taip pat gali turėti kultūrinį ir socialinį aspektą. Projektuojant naujus objektus ar vertinant projekto sprendinių tinkamumą, aplinkos pokyčių vertinimas neišvengiamas. Šiandien nauji projektai aplinkoje vertinami taip, tarsi ši aplinka būtų stabili ir nekintanti. Priežastis – nepakankamai akcentuojama aplinkos vertinimo svarba mūsų šalies universitetinėse architektūros studijose, konteksto kaitos tyrimų ir vertinimų stoka praktinio projektavimo veikloje. Lankantis JAV universitetuose neteko matyti, kad kursiniai ar baigiamieji projektai architektūros ir aplinkotvarkos (*Environmental design*) studijose būtų pradėti rengti neatsižvelgiant į aplinkos kaitos perspektyvas. Objektas kintančioje aplinkoje – toks esminis studijų devizas ne tik JAV. Besikeičiančios aplinkos įvertinimo problemos aptariamoms ir Europos architektūrinio mokymo asociacijos (*EAAE*) leidiniuose (*Conservation in changing societies/Heritage and development*, 2006) [11]. Naujas objektas neturi kaipmat pasenti vos atsiradęs kintančioje aplinkoje. Ateities kartoms jis turėtų tapti paveldo vertybe. Austrijos *ICOMOS* prezidentas Wilfried Lipp rašo, kad aplinkos pokyčiai neišvengiami paties poveikio pokyčiams. Neįmanoma keisti aplinkos, nekeičiant jos poveikio. Mieste pokyčių negalima tiesiog panaikinti ar išnešti kaip scenos dekoracijų, kai jie tampa neberekalingi [8]. Šiuolaikinėje visuomenėje objekto aplinkos pokyčiai nebeišvengiami. Tačiau turime atidžiai stebėti šių pokyčių kryptis ir spartą, – rašo Yukio Nishimura [9]. Lietuvoje šiandieniniai naujo objekto vertintojai nepaiso šios esminės etinio vertinimo taisyklės. Neretai garbios vertinimo komisijos, reikalaujamos priderinti projektą prie aplinkos esamos būklės, pasendina architekto kūrinį dar negimusį, atima jo išliekamąją vertę ir pasmerkia naujiems naudotojų keitimams.

Vertybių respektavimas ir paviešinimas. Mums, pailinkusiems į Europos paveldosaugos teisę bei vadybą, paremtą konservacinio metodo prioritetais, įvairiomis

2 pav. Floridos „Laisvės rūmo“ respektavimas. Ekspozicinio (respektavimo) fono kūrimas, didinant tamsaus foninio statinio aukštį
Fig 2. Respect of Freedom Palace in Florida. Formation of expositional (respect) background by increasing the height of obscure building in the background

3 pav. Floridos „Laisvės rūmo“ eksponavimo gerinimas artimesnio ekspozicinio fono reflektavimo efektais (kairėje)
Fig 3. Freedom Palace in Florida. Improving the Palace exposition by reflective effects of closer expositional background (on the left)

paveldotvarkos ir teisinio drausminimo priemonėmis siekiant autentiškumo išsaugojimo, taip pat ir didžiulėmis apsauginėmis zonomis, JAV paveldosaugininkų skeptiškas vizualinės apsaugos zonų vertinimas, plačiai paplitę liberalūs paveldo vertybių respektavimo būdai bei fizinio ir vizualinio jų paviešinimo priemonės, atiduodant prioritetą restauravimui ir skatinant panaudojimą, tarsi nedera mūsų paveldosaugos teisės ir vadybos kontekste. Sprendžiant seno pagarbos problemą, JAV išskirtinis dėmesys skiriamas ne vizualinės apsaugos zonos reglamento reikalavimams, bet stebimo objekto (*Observed object*) vizualinio dominavimo zonos (kitaip dar vadinamos vaizdo dominavimo arba efektyvaus matymo zona – iki 3,0 km [12]) respektavimo sektorių (*Respect Sector*) nustatymui, masinės apžvalgos vietų, taškų (*Observation point/place*) parinkimui bei ekspozicinio fono (*Exposition (respect) background*) sukūrimui (1 pav.). Respektavimo sektoriuje nuo apžvalgos taško iki stebimo objekto atstumas neturi būti didesnis kaip 3,0 km ir šiame respektavimo sektoriaus plote negali būti vizualinių kliūčių, trukdančių apžvelgiamumui, bei dėmesį blaškančių objektų. Nuo objekto iki ekspozicinio fono atstumas nenustatomas, tačiau reikalaujama sukurti maksimaliai vientisą ir kontrastingą objektui panoraminį foną. Priartinus ekspozicinį foną iki mastelio dominavimo zonos parametrų (3 objekto aukščiai tarp objekto ir fono), reikalaujama ekspoziciniam fonui suteikti refleksinių savybių. Sprendžiant Floridos „Laisvės rūmo“ bokštinio statinio išryškavimo ir paviešinimo klausimą *Miami* kurorte, po visuomenės apklausos, dailininkams, dizaineriams bei architektams atlikus virtualius eksperimentus, buvo nutarta padengti gretimai esančios bažnyčios fasadą reflektuojančiu juodu stiklu ir padidinti tolesniame plane esančių aukštybinių pastatų aukštį, suteikiant geresnį tamsų ekspozicinį foną, pagerinantį kontrastu „Laisvės rūmo“ ekspoziciją ir matomumą iš pagrindinių apžvalgos vietų (2, 3 pav.). A. M. Tungo knygoje *Didžiųjų pasaulio miestų apsauga (Istorinių didmiesčių sunaikinimas ir atkūrimas)* teigia, kad senųjų pastatų vertę geriausiai eksponuoja ir paviešina ne imitacinio stiliaus pastatai ar toks pat senasis apstatymas, želdynai ar natūralios reljefo formos, bet naujos kontrastingos architektūros pastatai, reflektuojantys senąją vertybę [1]. Kaune architektas G. Natkevičius, siekdamas eksponuoti ir paviešinti miesto gynybinę sieną ir Malūnininko bokštą, didino vietos patrauklumą viešąja vietos ir paties objekto panaudojimo funkcija, o, didindamas sienos ir bokšto vizualinį aktyvumą ir ekspozicinį efektą, suteikė naujai statomo objekto fasadui refleksinę funkciją (4, 5 pav.), tačiau susilaukė ne tik visuomenės,

4 pav. Kauno miesto gynybinės sienos ir Malūnininko bokšto vizualinis ir mentalinis paviešinimas, suteikiant vietai ir objektui viešojo naudojimo funkciją

Fig 4. Visual and mental exposition of Kaunas Town Defensive Wall and Millman Tower to provide for public use function to the object and location

5 pav. Kauno miesto gynybinės sienos ir bokšto vizualinio eksponavimo gerinimas naujai statomo pastato, kaip ekspozicinio fono, reflektavimo efektais

Fig 5. Improving visual exposition of Kaunas Town Defensive Wall and Tower by reflectional effects of the facade of newly constructed building serving as expositional (respect) background

bet ir paveldosaugos institucijų (Valstybinės paveldosaugos komisijos ir Kultūros paveldo departamento) ekspertų bei inspiruotos žiniasklaidos pasmerkimo. Tai liudija prastą paveldosauginį mūsų šalies visuomenės ir paveldosaugos elito išprusimą bei pasirengimą spręsti paveldosaugos problemas kintančios aplinkos ir paveldosaugos etikos kontekste.

Atsižvelgiant į naujus pokyčius paveldo apsaugos ir plėtros sąsajų sampratoje bei įvertinant naujosios paveldosaugos etikos principus ir paveldonaudos poslinkius kultūrinio kapitalo sampratos link [13, 14], mūsų miestų istorinės dalys turėtų būti suprastos kaip nepakartojamas šimtmečių produktas ir vertinamos kaip patraukli vizualinė prekė turizmui.

Paverčiant patrauklia vizualine turizmo preke kultūros vertybes, tarp jų ir urbanizuotą ar kultūrinį kraštovaizdį, kaip istorijos produktą, būtina ne tik jį tobulinti, bet ir išmoningai pateikti jį naudotojui pasitelkiant šiuolaikines ekspozicinio respektavimo ir reflektavimo priemones.

Nekilnojamąjį kultūros paveldą – daugiaamžės kultūrinės, socialinės, ekonominės veiklos istorinį produktą – būtina vertinti kaip šių veiklos sričių tolesnės plėtros politikos dalį ir užtikrinti jo funkcionalumą kultūros istorijos atskleidimo bei krašto savasties išsaugojimo reikmėms.

Subalansuotai teritorijos plėtrai ekonominė sėkmė ne mažiau būtina negu kultūros ir gamtos paveldas. Nė vieno iš šių trijų aplinkos kokybės ir gyvenimo gerovės komponentų negalima vertinti skyriumi ir teikti bent vienam iš jų išskirtinį prioritetą.

Vyraujanti aplinkosauginio draudimo principą „saugoti draudžiant“ būtina kuo skubiau pakeisti paveldosauginio naudojimo prioritetu „saugoti naudojant“ ir atsisakyti požiūrio, kad, paskelbtos saugomomis žmogaus naudojamos struktūros turi sustingti laike.

4. Socialinio teisingumo problema paveldosaugoje

Ekonominiai aspektai. Daugiausia nesklandumų ir nesutarimų, net konfliktų dėl požiūrio į paveldosaugos paradigmą ir modernizacijos plėtrą kyla saugant paveldo objektus perspektyvinėse miesto plėtros teritorijose. Remiantis šiuolaikinės paveldosaugos nuostatomis, dėl išlaidų saugomo statinio, statinių grupės bei istorinės vietos priežiūrai, funkcijų atgaivinimui, tvarkymui istorinio pastato nuosavybės teisė gali tapti finansine našta naudotojui ir savininkui, o miesto valdžiai – socialinės, ekonominės ir kultūrinės plėtros suvaržymais. Akivaizdus tokios poliarizuotos šiandieninės plėtros ir

apsaugos priešpriešos, paniškos paveldosaugos institucijų inovacijų baimės dėl nesugebėjimo valdyti plėtros procesų pavyzdys – pastaruoju metu į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą paskubomis įrašyti sovietmečiu statyti Vilniaus sporto rūmai, nors jų kultūrinė vertė, visuomeninė reikšmė, fizinė būklė nėra įvertinta ir, kaip minėta, nuomonės dėl sovietinio palikimo bei jo atributų išsaugojimo kardinaliai skiriasi.

Komercine veikla besiverčiančiam asmeniui istorinių pastatų restauravimas ir pritaikymas gali pasirodyti pernelyg sudėtingas pasirinkimas, susijęs ne tik su finansiniais, bet ir su pritaikymo, taip pat ir biurokratiniais sunkumais. Tačiau kultūros paveldo objektų restauravimas bei pritaikymas taip pat gali būti ekonomiškai naudingas, o pats istorinių pastatų atgaivinimas gali būti net ekonomiškai naudingesnis negu nauja statyba. JAV organizacijos *National Trust for Historic Preservation* organizuotoje konferencijoje *Ekonominiai senų pastatų išsaugojimo privalumai (Economic Benefits of Preserving Old Buildings)* pristatyti tyrimų rezultatai parodė, kad išlaidos istorinių pastatų rekonstrukcijai paprastai yra 25–33 proc. mažesnės, palyginti su išlaidomis naujai statybai. Konferencijos pranešime teigiama, kad net tais atvejais, kai rekonstrukcijos ir naujos statybos išlaidos panašios, paveldosaugos projektai teikia kur kas daugiau privalumų: rekonstravimo darbai trunka trumpiau nei nauja statyba, rekonstruojamuose pastatuose yra daugiau erdvės, dažniausiai jie stovi strategiškai patogesnėse vietose ir kt. Rekonstruojami pastatai ekonominės naudos savininkams teikia dėl tokių patalpų paklausos bei didesnių nuomos kainų, dėl palankaus vietos bendruomenių požiūrio į senųjų pastatų išsaugojimą, taip išvengiant trukdžių bei ilgos svarstymo procedūros [3, 15]. Be to, JAV vyriausybės užsakymu atlikti tyrimai parodė, kad istorinių pastatų rekonstrukcijai sunaudojama 23 proc. mažiau fizinių išteklių ir energijos, nes paveldosaugos darbams reikia daugiau darbo jėgos nei statybinių medžiagų, kur kas mažiau sunaudojama gamtinių išteklių [3,16].

JAV vidaus reikalų ministerijos Paveldosaugos ir archeologijos departamento parengtame pranešime *Miestų aplinkos apsauga* teigiama, kad paveldosaugos projektams įgyvendinti skirtos lėšos sukuria kur kas daugiau darbo vietų nei lėšos, skirtos naujų objektų, tokių kaip ligoninės, mokyklos, biuro pastatai, statybai, o aukštesnius darbo vietų sukūrimo rodiklius lemia tiek paveldosaugos projektų imlumas darbo jėgai, tiek teigiamas jų poveikis vietos ekonomikai [17]. JAV vyriausiosios paslaugų tarnybos (*General Services Administration*)

atlikti tyrimai parodė, kad, tiek pat lėšų skiriant paveldosaugos projektų įgyvendinimui, sukuriama 3–5 kartus daugiau darbo vietų, negu jas skiriant naujoms statyboms [18].

Žinomas JAV paveldosaugos ekonomikos specialistas D. Rypkema knygoje *Paveldosaugos ekonomika* (*The Economics of Historic Preservation*) pateikia daugiau paveldosaugos ekonominę naudą liudijančių teiginių, kuriais įrodo, kad paveldosauga yra vienas iš svarbių gyvenimo kokybės elementų, kad paveldotvarkos darbai dažniausiai vykdomi visuomenei reikšmingose vietose, kad istorinių pastatų rekonstrukcija padeda išvengti statybinių bei griovimo atliekų, o istorinių pastatų atgaivinimas ir intensyvus naudojimas yra viena efektyviausių neracionalios miestų plėtros prevencijos priemonių [19].

Suvaržymų kompensacijos. Nors kultūros paveldo apsauga teikia nemaža ekonominių privalumų, tačiau, kaip minėta, kai kuriais atvejais net nesudėtingos priežiūros darbų kaina gali tapti finansine našta už paveldo objektą atsakingai šeimai ar visuomeninei organizacijai, – teigia *Historic Preservation* knygos autorė.

Kokiomis priemonėmis įmanoma išsaugoti paveldo vertybes ir sumažinti šią finansinę naštą? Kas turėtų būti atsakingas už paveldotvarkos finansavimą? Ar įmanoma naudoti finansinius skatinimus paveldosaugos darbų išlaidoms kompensuoti? Šiuos klausimus būtina išspręsti demokratiniiais pagrindais, kad paveldosauga palankiai vertintų plačioji visuomenė ir ypač paveldo savininkai, atsakingi už jo priežiūrą, – teigia knygos *Historic Preservation* autorius Norman Tyler [3].

Paveldo objektų nuosavybė gali tapti finansine našta ir ekonomiais nuostoliais naudotojui ar savininkui ne tik dėl išlaidų jų priežiūrai, funkcijų atgaivinimui, tvarkymui restauruojant ar rekonstruojant paveldo objektą, bet ir dėl mokesčių ir nuosavybės plėtros suvaržymų. Plačiausiai paveldosaugos teisėje paplitęs būdas palengvinti finansinę naštą – pasinaudoti lengvatomis, numatytomis paveldosaugą reglamentuojančiuose dokumentuose, kurios, deja, mūsų Respublikoje yra paviršutiniškos ir neveiksmingos. Siekiant išsaugoti paveldo vertybes, palengvinti paveldo savininkų ar mokesčių naštą ir išvengti naudotojų nuosavybės teisių suvaržymų, demokratiškas ir socialinių teisingumo principų pažeidimo, JAV taikoma plati lengvatų skalė. Lengvatos didina interesą padalyti nekilnojamojo turto nuosavybės naštą tarp savininko ir paveldotvarkos institucijų. Taip lengvatos tampa priemonėmis, potencialiai galinčiomis apsaugoti istorinius pastatus ir suteikti jų savininkams naudos. Mainais savininkas gali pretenduoti į pajamų

mokesčio panaikinimą, kaip dovaną. Tai gali būti naudinga savininkui, jei istorinės panaudos vertė yra mažesnė už rinkos vertę be lengvatų. Tačiau rinkos vertė priklauso nuo daugelio veiksnių, tarp jų ir nuo paveldo objekto vietos. Pastato ar vietos išsaugojimas gali tapti kur kas svarbesnis dėl juose vykusių įvykių [20]. Istorinių pastatų, kaip „kultūros perteikėjų“ (*Vehicles of Culture*), laikui bėgant tampančių istorine atmintimi, vertinimas yra išskirtinis. Tikroji jų vertė glūdi ne medžiaginėje formoje ar substancijoje, bet nematerialiuose ir neapčiuopiamuose požymiuose, liudijančiuose laiko ženklus. Ne veltui paveldo istoriškumui, kaip laikmečio ženklinimui, tarptautinė paveldosauga teikia išskirtinį prioritetą kultūros paveldo vertinimo kriterijų sistemoje. Ypač populiarios tokios lengvatos, kaip mokesčių sumažinimas ar Plėtros teisių perdavimo programa (*TDR – Transfero of Development Rights*).

Mokesčių lengvatos. Objektų, įrašytų į saugomų objektų sąrašus, savininkai dažnai skundžiasi, jog mokesčių sistema yra neteisinga jų atžvilgiu. Pavyzdžiui, miesto centre esančių istorinių pastatų savininkai apmokestinami pagal jų nuosavybės plėtros potencialą. Taip asmuo, centre įsigijęs ir rekonstravęs dviejų aukštų istorinį pastatą, privalo mokėti tokius pat mokesčius kaip ir šalia esančio kur kas naujesnio ir didesnio komercinės paskirties pastato savininkas. Akivaizdu, kad nepagrįstai dideliais mokesčiais apkrauti istorinio pastato priežiūra besirūpinantį asmenį, kuris teoriškai galėtų jį nugriauti ir jo vietoje pastatyti kur kas daugiau pelno duodantį ir intensyvesnio naudojimo galimybių teikiantį pastatą, yra nesąžininga, – rašo Norman Tyler [3].

JAV vietos valdžia imasi įvairių priemonių, siekdama sumažinti miestų centruose esančių istorinių statinių savininkams numatytus mokesčius. Valstijų miestai turi teisę keleriems metams atidėti mokesčių padidinimą miestų centruose esančių statinių savininkams ir teikti mokesčių lengvatą istorinių pastatų restauravimu besirūpinantiems savininkams. Kai kurių miestų savivaldybių nutarimais yra nustatytos mokesčių lengvatos į saugomų objektų sąrašus įrašytų pastatų savininkams [21]. Šios mokesčių lengvatos yra tarsi kompensacija, pripažįstant, jog egzistuoja potenciali nelygybė istorinių pastatų savininkų atžvilgiu. Tokios mokesčių lengvatos paprastai yra susietos su kitais nutarimais bei reglamentais, ribojančiais savininko teisę nugriauti istorinį pastatą ar atlikti kokius nors kitus jo pakeitimus. Be to, kai kuriose bendruomenėse vietinės kreditavimo įstaigos komercinės paskirties istorinių pastatų savininkams, norintiems juos restauruoti ar rekonstruoti, teikia lengvatines paskolas. Būtent tokie teisiniai veiksniai ir

programos padeda išvengti griovimo ir naujų statybų pavojaus.

Knygos *Historic preservation* autorė pateikia būdingą pavyzdį. Savininko nuosavybės rinkos kaina buvo 200 000 dolerių. Tačiau pirkėjas, norėdamas gauti leidimą toje teritorijoje statyti 18 namų, savininkui pasiūlė vieną milijoną. Savininkas nusprendė parduoti nuosavybę už siūlomą kainą, nes būtų uždirbęs 800 000 dolerių. Miesto paveldosaugos institucija nepritarė tokiai intensyviai šios teritorijos urbanizacijai. Savininkas, nusprendęs, kad jo atžvilgiu pasielgta neteisingai, pateikė teismui ieškinį, kad miesto savivaldybė kompensuotų jo patirtą 800 000 dolerių nuostolį, atsiradusį dėl tokio paveldosaugos institucijos sprendimo. Tačiau teismas parėmė vietos bendruomenės teisę pasipriešinti netinkamam istorinių pastatų ir teritorijos naudojimui ir neleido savininkui parduoti savo nuosavybės brangiau tol, kol savininkas iš jos gauna pelną, nors jis ir nėra toks didelis, koks galėtų būti. Tačiau savininkas atgavo dalį negautų pinigų – paprašė suteikti lengvatų. Lengvatos sutartyje buvo nurodyta, kad nuosavybė turi likti neplėtojama ir plėtros reguliavimo teisė suteikiama vietai paveldosaugos institucijai (istorinei komisijai), bet savininkui suvaržymas kompensuojamas mokesčių panaikinimu, vertu 800 000 dolerių.

Plėtros teisių perdavimas. Mokesčių lengvatas nustatyti ir įvertinti nėra lengva. Sudėtinga nustatyti mokesčių palengvinimo vertę, o nekilnojamojo turto vertės kaitos tikrinimui reikia kvalifikacijos ir patirties. Tinkamai nustatytos, paskirtos ir administruojamos mokesčių lengvatos yra geras būdas išlaikyti istorinį objekto integralumą, visuomenei ir valdžiai padeda išsaugoti nekilnojamojo turta, o savininkams sumažina paveldosauginių reglamentų suvaržymus ir teikia ekonominės naudos.

Tačiau, siekiant išvengti perspektyvinės miesto plėtros teritorijose istorinių statinių griovimo ir išsaugoti juos kaip vietovės identiteto ženklus bei užtikrinti socialinį teisingumą jų naudotojų, savininkų ir saugotojų atžvilgiu demokratijos pagrindais, JAV miestuose taikoma jau minėta „Plėtros teisių perdavimo programa“ (*TDR*). Tai populiariausias ir humanišiausias apsaugos ir socialinių teisių užtikrinimo būdas. Toks plėtros teisių perdavimas, inicijuojamas miesto valdžios, pašalina ekonominį bei finansinį neteisingumą ir padeda išvengti socialinės diskriminacijos. *TDR* programa leidžia pastatų, esančių perspektyvinės plėtros rajonuose, kuriuose galimas intensyvus aukštybinis užstatymas, savininkams plėtros potencialą parduoti kitų sklypų savininkams. Straipsnio autoriui teko susipažinti su tokios programos

teoriniais pagrindais ir praktiniu taikymu Filadelfijos bei San Francisko miestuose. Filadelfijos miestas sėkmingai vykdo *TDR* programą, kuri buvo pradėta 2001 m., kai Filadelfijos valstijoje įsigaliojo dekretas, reikalaujantis negriauti istorinių pastatų ir išsaugoti centrinės miesto dalies miestovaizdžio savitumą. Tačiau kartu buvo peržiūrėtas vizualinės įtakos zonų steigimo tikslingumas ir draudimo miesto centre nestatyti naujų pastatų, aukštesnių už Viljamo Peno skulptūros, esančios ant miesto rotušės, skrybėlės kraštą, prasmė. Miesto valdžia nustatė, kad centrinės dalies plėtra turi būti skatinama ne tik siekiant miesto ekonominio klestėjimo ir gyventojų gerovės, bet ir saugant istorinės miesto dalies charakterį. Tokį uždavinį padėjo išspręsti pagal miesto išskirtinės lokalizacijos specifiką ir miestovaizdžio savitumo požymius modifikuota speciali Filadelfijos *TDR* programa, kurios esminiai tikslai buvo trys:

- suteikti ekonominę paskatą restauruoti ir atnaujinti svarbius miestovaizdžiui istorinius pastatus;
- apsaugoti nuo teismų, susijusių su 1984 m. priimtu dekretu dėl istorinio paveldo apsaugos, miesto saugomų pastatų savininkams pasiūlant kompensacijas kitoje, pelningesnėje teritorijoje;
- naudoti nesiekiančius istorinių pastatų savininkus skatinti išsaugoti ir atnaujinti pastatus.

Filadelfijos mieste buvo pasiūlyta daugiau kaip 200 istorinių pastatų savininkams parduoti savo plėtros teises dalyvaujant *TDR* programoje. Šis paskatinimas buvo derinamas su dviem kitomis plėtros programomis: 1) nekilnojamojo turto nuosavybės mokesčio sumažinimo programa, kuri apėmė istorinius pastatus, ir 2) didžiulio apyvartinės paskolos fondo programa.

San Francisko miestas nusprendė įgyvendinti *TDR* programą, kaip būdą paskatinti istorinių pastatų apsaugą. Tankiai apstatylose miesto teritorijose mažesnių istorinių pastatų išlikimui kilo didžiulis ekonominės galios keliamas pavojus, nes nugriovus tokių pastatų nuosavybę galima panaudoti geriau ir pelningiau, ypač perspektyvinės plėtros teritorijose. Šios programos principai ir naudojimo rekomendacijos išdėstytos San Francisko senamiesčio apsaugos strategijoje [22] (plačiau aprašyti šios programos turinį neleidžia šio straipsnio apimtis). San Francisko *TDR* programoje siūlomi net 8 jos praktinio taikymo punktai:

- leisti perparduoti plėtros teisę tik reikšmingų istorinių pastatų savininkams;
- leisti atlikti teisių perdavimą tik toje pačioje zonoje santykiu 1:1, o specialaus vystymo rajonuose santykiu 1,5–2:1;

- leisti automatiškai naudoti *TDR* iki pačios didžiausios bendrojo ploto ribos ar galimo didžiausio bendrojo ploto, priklausančio nuo aukštingumo ribos;
- reikalauti pagrįsto dabartinės veiklos intensyvavimo, kaip plėtros teisių perdavimo, sąlygos;
- suteikti teisių perdavimo lengvatų restauracijos atveju;
- stebėti nuolatinį plėtros potencialo mažėjimą ir kaip vykdomos sutarties sąlygos, prioritetu laikant miesto interesus;
- skatinti miesto paramą organizuojant kreditus, sukuriant pradinį banką, kuris užtikrintų aktyvią rinką vykdamas *TDR*;
- uždrausti griauti vertingiausias istorinius pastatus ar daryti žymius pakeitimus, išskyrus ypatingus atvejus. Vertybių apsauga – esminis *TDR* programos tikslas.

5. Lietuvos paveldosauga demokratinio proveržio kontekste

Geriau susipažinus su JAV paveldosaugos universitetinėmis studijomis ir mokslo darbais – *The Brain's Environment System* ir *Environment/Behavior/Neuroscience (E/B/N)* paradigma [23] bei Vidaus reikalų ministerijos Paveldosaugos ir archeologijos departamento praktine veikla, tenka pripažinti didelę JAV pažangą moderniosios paveldosaugos nuostatų įgyvendinimo kryptimi, skatinant paveldosaugos veiklą pertvarkyti pereinant nuo nuostatos „saugoti draudžiant“ prie nuostatos „saugoti naudojant“ ir teikti prioritetą demokratinėms nuostatų įgyvendinimui.

Sprendžiant apsaugos ir plėtros sąsajų problemą, pastarojo meto tarptautiniai paveldosaugos dokumentai ir Europos naujosios kultūros politikos principai yra tokie:

- tolesnė atsieta kultūros ir gamtos paveldo apsauga tampa kliūtimi aplinkos kokybinei plėtrai ir kultūrinio kraštovaizdžio kūrimui;
- Rytų Europos šalys iš esmės turi pakeisti požiūrį į kultūros ir gamtos apsaugos prioritetus ir suprasti, kad kultūros paveldo nebegalima išsaugoti tik drausminėmis priemonėmis;
- kultūros ir gamtos paveldą būtina vertinti kaip šiandieninės ekonominės, socialinės, kultūrinės politikos dalį ir subalansuotos teritorijų plėtros išteklius;
- kultūros ir gamtos paveldo išsaugojimas yra vienas iš pagrindinių planavimo uždavinių ir šį paveldą būtina saugoti, naudoti bei tvarkyti kaip aplinkos kokybinės plėtros ir nacionalinės saviraiškos veiksnį;

- svarbiausias bet kokios teritorijos planavimo uždavinys – paveldo išsaugojimas ir naudojimas jos kokybinei plėtrai;
- paveldo išsaugojimas ir naudojimas privalo atsispindėti visuose planavimo etapuose ir dokumentuose kaip teritorijos plėtrai skirtos kultūrinės, socialinės, ekonominės politikos dalis.

Remiantis tarptautiniais dokumentais paveldosaugos teisė yra visų paveldosaugos krypčių: administravimo, paveldotyros, paveldonaudos, paveldotvarkos, paveldošvietos – pagrindas, tačiau Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas (2004 m. rugsėjo 28 d. Nr. IX-2452) parengtas nesusiejant jo esminių nuostatų ir funkcionavimo sąlygų su pasikeitusia valstybės kultūrine orientacija ir politine situacija Europos Sąjungoje.

Nors šį įstatymą galima vertinti kaip pastangas orientuoti paveldosaugą demokratizacijos ir decentralizacijos kryptimi, tačiau šis dokumentas, reglamentuojantis paveldosauginę veiklą mūsų valstybėje, neturi politinės atsparos ir strateginės perspektyvos, numatytos apsaugos ir visuomenės plėtros bei integraliosios paveldosaugos nuostatose, nužymėtose Europos Komisijos darnios raidos įstatyme ir kituose tarptautinėse teisės aktuose. Jame neįvertintos Europos naujosios kultūros politikos nužymėtos paveldosaugos ir plėtros nuostatos, neišryškinti ir nesusieti nacionaliniai tautos ir valstybės saviraiškos dabarties ir ateities prioritetai su tarptautine paveldosaugos teise, nepanaikinti paveldosaugai turintys įtakos prieštaravimai tarp nacionalinio lygmens žinybinių dokumentų ir valdymo struktūrų, neapibrėžti seno ir naujo, apsaugos ir plėtros (inovacijų, tarp jų urbanistinės veiklos) kiekybiniai ir kokybiniai santykiai. Įstatymas perdėm savitiksliis ir dekontekstualus ne tik statybinės, bet ir besikeičiančios kultūrinės, socialinės, ekonominės veiklos perspektyvoje. Jame paveldo ir paveldosaugos administravimas, su mokesčiais susijęs ir fizinis apsaugos rėmimas neparemtas teisine subordinacija ir subsidiarumo principu tarp valstybės, apskričių, savivaldos ir bendruomenių išgalių tvarkyti, naudoti bei saugoti paveldą pagal jo istorinę kultūrinę (tapatumo, autentiškumo, meninės, techninės, retumo, etaloniškumo, kontekstualumo ir kt.) ir šiuolaikinių socialinių bei ekonominių (ekonominė, panaudos, švietimo, politinė, ideologinė ir kt.) vertes ir jų apimtis. Įstatyme lieka nediferencijuoti paveldosaugos interesai ir jai keliami uždaviniai teritorijų planavimo dokumentuose (strateginio, bendrojo, specialiojo, detaliojo įvairaus teritorinio ir administravimo lygmens

planavimo). Įstatymu sujaukta tarptautinius standartus atitinkanti kultūros vertybių apskaita ir vertinimas pagal paveldo struktūrinius dėmenis (vietovės, vietos, statinių kompleksai, statiniai, statinių priklausiniai) ir kultūrinės vertės lygmenis (objektai, turintys kultūrinės vertės požymių, kultūros vertybės, paminklinės kultūros vertybės – kultūros paminklai). Įstatymas prasilenkia ne tik su visuotinę plėtrą bei integraciją paveldosaugą nužyminčiais tarptautinės teisės aktais, bet ir su Europos ministrų, atsakingų už kultūros paveldą, konferencijų, Stokholmo veiksmų plano nurodymu saugoti ne paveldą kaip visetą apskritai, bet jo vertybes, kaip socialinės, ekonominės ir kultūrinės plėtros politikos dalį. Įstatymas pažeidžia esminę paveldo sampratos nuostatą, kad palikimas – yra tai, ką mums palieka praeitis, paveldas – tai, ką mes iš šio palikimo pasiimame ir kuo disponuojame kaip savastimi, o kultūros paveldo vertybės – tai, ką mes iš kultūros paveldo atsirenkame naudoti ir išsaugoti ateičiai. Įstatymo nuostatos saugoti paveldą kaip visą praeities palikimą yra pirmųjų nepriklausomybės metų nostalginių nuostatų ir ideologinės kovos su praeitimi refleksija. Jis neparemtas fiziniemis ir finansiniemis valstybės galimybėmis išsaugoti viską, kas yra paveldėta iš praeities.

Taigi Lietuva dar neturi mokslo, kultūros ir politikos interesus atitinkančios paveldosaugos strategijos naujomis sociokultūrinėmis, socioekonominėmis ir eurointegracijos sąlygomis. Paveldosaugos paradigma pagrįsta sovietmečio paminklotvarkos mentaliteto nuostatomis, paremtomis elementine paveldo apsauga, draudimais bei baudimais ir nėra orientuota į demokratinių valstybių paveldosaugos etikos principus, kuriais siekiama suderinti apsaugos ir plėtros interesus, atiduodant vienodą pagarbą ir senam, ir naujam. Lietuvos paveldosaugos teisė ir vadyba nėra paremta demokratinių šalių paveldosaugos patirtimi ir iki šiol nėra parengto tarptautinius standartus atitinkančio visuomenės dalyvavimo sprendžiant paveldosaugos problemas mechanizmo. Neišspręsti kultūros paveldo politikos decentralizavimo, demokratizavimo ir socialinio teisingumo užtikrinimo klausimai. Lietuvos paveldosauga vis dar remiasi draudimų, bet ne paskatų prioritetais. Paveldo savininkai ir naudotojai Lietuvoje jaučia ypač nedemokratišką ir nehumanišką jų teisių varžymą paveldosaugos reglamentais, nejaučia praeities palikimui stabilios pagarbos, o kartais net stengiasi juo atsikratyti ne tik dėl ekonominės naudos, bet ir dėl fizinio bei finansinio nepajėgumo jį išsaugoti.

6. Išvados

1. Keičiantis sociokultūrinėms, socioekonominėms ir politinėms aplinkybėms įvairiose valstybėse, turinčiose skirtingas gamtines sąlygas ir istoriją, susiklostė skirtingi požiūriai į paveldą ir paveldosaugą, tačiau pasitikus XXI amžių visame pasaulyje žmonijai iškilo bendras klausimas – kaip turėtume elgtis su mūsų pačių sukurta aplinka – miestais? XX amžiaus nelanksti kultūros paveldo apsaugos biurokratinė sistema sukūrė daugybę taisyklių, reglamentuojančių apsaugos ir plėtros sąsajas, tačiau nenumatė jų vykdymo mechanizmo. Šiandien beveik visos pasaulio valstybės turi paveldosaugą reglamentuojančių teisės aktų, tačiau praeities vertybių išsaugojimo tikimybė, pasitikus XXI amžių, kuriame politika, pinigai, korupcija iškreipia įstatymus, etikos ir demokratijos principus, tampa abejotina.
2. Lietuva, atkūrusi nepriklausomybę ir tapusi Europos Sąjungos nare, intensyviai siekia ekonominės, socialinės bei kultūrinės gerovės ir kuria modernią visuomenę, kas sukelia labai sparčius ir neregėtus istorijoje fizinės aplinkos pokyčius ir kartu daugybę konfliktų tarp apsaugos ir plėtros, tarp sena ir nauja, tarp totalitarizmo ir demokratijos.
3. Naujomis sociokultūrinėmis, socioekonominėmis (modernizacija, industrializacija, urbanizacija) ir eurointegracijos sąlygomis mūsų miestų istorinės dalys turėtų būti laikomos šimtmečių produktu ir patrauklia vizualine preke turizmo verslui. Didinant miestų istorinių centrų ekonominį potencialą, gerinant ekologinę kokybę, gyvenimą juose, didinant turistinių jų patrauklumą bei konkurencingumą, būtina suprasti, kad ekonominė sėkmė miestui taip pat būtina, kaip ir gamtos ar kultūros paveldo apsauga, kad teritorinis senovinių ir modernių aspektų atskyrimas padeda išlaikyti ir sukurti miestus, kuriuose gerbiama ir kas sena, ir kas nauja, kad paminklinės miestų dalys turėtų tapti atviromis istorinėmis vietomis – gyvenamaisiais muziejais ir turizmo objektais, kad moderniosios miestų dalys turėtų tapti vietomis, paliekančiomis naujų technologijų naujos architektūros žymes teritorijoje ir istorijoje, kad seno keitimas nauju nėra humaniškas demokratinių valstybių atributas ir ne išeitis sprendžiant ekonomines, socialines, estetines, ekologines miestų istorinių centrų problemas. Bendras urbanistikos ir paveldosaugos uždavinys XXI amžiuje – rasti tinkamą vietą naujai vertei miestų istorinėse dalyse ir padėti visuomenei suvokti, ką paliko praeitis ir kokios yra šiandienos bei ateities miesto plėtros galimybės.

4. Naujų politinių, socialinių, ekonominių ir kultūrinių pokyčių aplinkybėmis Lietuvai svarbu turėti tokią nacionalinių vertybių apsaugos teisinę bazę ir valdymo struktūras, kurios užtikrintų saugų praeities vertybių funkcionavimą ir efektyvų jų naudojimą siekiant valstybės saviraiškos, aplinkos kokybės bei visuotinės žmonių gerovės. Norint suderinti Europos Sąjungos ir tarptautinės teisės normas su nacionaliniais Lietuvos valstybės interesais, užtikrinti Lietuvos paveldo vertybių socialinį panaudojimą ir atskleidimą šalies, Europos ir pasaulio visuomenei, Lietuvos paveldosaugos įstatymo ir poįstatyminių aktų politinį pagrindą turėtų lemti nacionaliniai Lietuvos interesai, Europos naujosios kultūros politiniai siekliai, integraliosios paveldosaugos tarptautinės nuostatos ir paveldosaugos etikos principai, paremti demokratiniais pagrindais.

Literatūra

1. TUNGO, ANTHONY M. *Preserving the World's Great Cities. The Destruction and Renewal of the Historic Metropolis*. New York: Three Rivers Press, 2001. 469 p.
2. ČEPAITIENĖ, R. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos modernioje Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005. 467 p.
3. TYLER, NORMAN. *Historic Preservation. An Introduction to its History, Principles, and Practice*. New York. London: W. W. Norton and Company, 2000. 254 p.
4. SCHUMACHER, E. F. *Small is Beautiful: Economics as if People Mattered* (New York: Harper and Row, 1973). 148 p.
5. BOASBERG, TERSH. A New Paradigm for Preservation. In *Past Meets Future: Saving America's Historic Environments*, ed. Antoinette J. Lee (Washington, D. C.: Preservation Press, 1992). 150 p.
6. RICHMOND, TIM and GOLDSMITH, DAVID. *The End of the High-Rise Jobs Myth, Planning* (April 1986):19.
7. BURCH, DAVID. *The Job Creation Process*, MIT, Cited in Ypsilanti Industrial Survey, prepared by Michigan Bell, 1988, 2.
8. LIPP, WILFRIED. Changing the setting can mean changing the impact – the case of Vienna. *ICOMOS*, Volume 15, No 1, January 2005.
9. NISHIMURA, YUKIO. Rethinking the notion of setting in changing landscape. *ICOMOS*, Volume, No 1, January 2005.
10. BUMBARU, DINU. Monuments and sites in their setting – Conserving cultural heritage in changing townscapes and landscapes. *ICOMOS*, Volume, No 1, January 2005.
11. PATRICIO, TERESA; VAN BALEN KOEN; DE JONGE KRISTA. *Conservation in changing societies*. Heritage and development. Leuven, 2006.
12. BUČAS, J. *Kraštovarkos pagrindai*. Kaunas: Technologija, 2001.
13. *Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society. Explanatory Report*. Faro, 27 10 2005.
14. THROSBY, D. *Economics and Culture*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
15. BEVER, THOMAS D. Economic Benefits of Historic Preservation. In Norman Williams, Edmund H. Kellogg, and Frank B. Gilbert (eds.) *Readings in Historic Preservation: Why? What? How?* (New Brunswick, N. J.: Center for Urban Policy Research, 1983), p. 79–81, with permission.
16. BEVER, THOMAS D. *Economic Benefits of Historic Preservation*, 81.
17. BEVER, THOMAS D. *Economic Benefits of Historic Preservation*, 79.
18. BEVER, THOMAS D. *Economic Benefits of Historic Preservation*, 80.
19. RYPKEMA, DONORAN D. *The Economic of Historic Preservation: A Community Leader's Guide* (Washington, D. C.: National Trust for Historic Preservation, 1994).
20. CHATFIELD-TAYLOR, Adele. *From Ruskin to Rouse*, 29. Reprinted from Thomas D. Bever *Economic Benefits of Historic Preservation*. In Norman Williams, Edmund H. Kellogg and Frank B. Gilbert (eds.), *Readings in Historic Preservation: Why? What? How?* (New Brunswick, N. J.: Center for Urban Policy Research, 1983), p. 79–81, with permission.
21. North Carolina allows a 50 percent reduction of property taxes for landmarked buildings.
22. Prepared by Jonh M. Sanger Associated, Inc., for the Foundation for San Francisco's Architectural Heritage.
23. ZEISEL, JOHN. *Inquiry by Design. Environment/Behavior/ Neuroscience in Architecture, Interiors, Landscape, and Planning*. New York – London: W. W. Norton and Company, 2006. 400 p.

DEMOCRACY OUTBREAKS IN HERITAGE PRESERVATION

J. Bučas

Abstract. After the restoration of independence of Lithuania the legal basis and administrative structures of heritage preservation were changed many times, though the maintenance, use and state of heritage were not improved, and its decay did not decrease. Undemocratic and inhumane legal basis and management of heritage preservation based on restrictions, prohibitions and penalties without any compensatory incentives for imposed restrictions and economic disadvantages increasingly raises discontent not only from society but also from heritage owners and users.

The owners and users of land where heritage objects are situated realize that their property can be used more efficiently and profitably and that social and economic restrictions imposed by heritage protection regulations contravene their rights. Instead of investing into preservation of heritage objects, owners usually attempt to get rid of them.

Conflicts between heritage preservation institutions, owners of heritage objects and society are especially inherent in historic city centers where commercial interests are expanding and master plans and development projects propose intensive modernization and development of high rise buildings.

Countries with long-lasting democracy traditions are looking for solutions how, without contradicting heritage preservation ethics and social justice, to encourage owners and users of heritage objects to protect and use rationally the legacy inherited from the past simultaneously retaining and stimulating vitality of historic centers and improving quality of life of their inhabitants.

The problem is multipartite and ambivalent. Only changes and improvements in heritage preservation systems enacted in latter years in the countries of stable democracy, emphasizing the problem of development and protection ethics, the questions of respect of heritage values and implementation of social justice in juridical and practical heritage preservation activities are discussed in the paper.

Keywords: historic city centers, protection and development, revival and modernization, high-rise building construction, heritage protection ethics, respect of heritage values, social justice, democracy, compensatory incentives.

JURGIS BUČAS

Dr Habil, Prof, Dept of Architecture and Land Management, Kaunas University of Technology (KTU), director of Land Management Centre, Studentų g. 48, LT-51367 Kaunas, Lithuania. E-mail: salva@takas.lt

Projects: author of 42 projects of architectural design. Membership: council member and expert of over 10 international and national institutions and organizations. Honorary awards: laureate of several competitions; holder of Lithuanian Great Duke Gediminas Medal (2002); Testimonial of the Ministry of Education and Science of the Republic of Lithuania on the occasion of receiving the Second Premium for educational manual „Land Management Fundamentals“ (2003); the title of the Lithuanian Science Premium Laureate for the cycle of scientific works „Culturological research of Lithuanian towns and countryside (1980–2002)“. Publications: author of 200 research papers and publicistic articles, 3 monographs, 1 manual, 3 educational textbooks, 2 analytic reviews; co-author of 9 monographs; author or co-author of 74 works of applied scientific research. Research interests: architecture, land management, protection of cultural heritage, formation of cultural landscape.